

به نام خدا

آشنایی با روش شناسی پژوهش های میان رشته ای قرآن و طب

(روش موضوع یابی در پژوهش های میان رشته ای آیات و روایات طبّی)

برای انجام پژوهش های مرتبط با علوم پزشکی در زمینه منابع اسلامی؛ از یکی از دو روش ذیل می توان استفاده کرد:

- اول: ایده گرفتن از آیات و روایات مرتبط با علوم پزشکی و بررسی این گزاره ها با روش تجربی .
- دوم: مقایسه دستاوردهای علوم پزشکی با آموزه های اسلامی (مقالات مروری).

شیوه اول: ایده گرفتن از آیات و روایات مرتبط با علوم پزشکی

در این روش، محقق با ایده گرفتن از آیات قرآن کریم و روایات مربوطه؛ به پژوهش می پردازد. بدین صورت که آیه یا حدیث؛ به عنوان ایده اصلی و فرضیه تحقیق؛ مورد استفاده قرار گرفته و با روش تجربی بررسی می شود و محقق سعی می کند جوانب مختلف آیه یا حدیث را مورد آزمون و خطا قرار دهد تا به یک مطلب علمی دست یابد.

بدین منظور ابتدا باید به منابع اسلامی که گزاره های پزشکی در آن هست؛ مراجعه نمود^۱ و بعد از مطالعه احادیث و آیات؛ باید با توجه به متن آیه یا روایت؛ ایده ای جدید جهت پروژه های تحقیقاتی تعریف کرد و این ایده را در بوتله آزمایش و تجربه قرار داد.

در ادامه برای آشنایی با شیوه کار در این پژوهش ها؛ راهکار عملی این نوع پژوهش ها و نمونه هایی از طرح های تحقیقاتی با روش فوق می آید:

---

^۱ برای سهولت کار می توان به منابعی که برخی آیات و روایات مرتبط را جمع آوری کرده اند مراجعه نمود؛ به عنوان نمونه؛ دانشنامه احادیث پزشکی به آدرس: http://www.ghadeer.org/salamat/d_ahadis_p/FEHREST.HTM مراجعه کرد و احادیث مرتبط با تحقیقات علوم پزشکی را از آن استخراج کرد. (در بخش سوم این کتاب، مطالب به صورت موضوعی و به تفکیک بیماری ها نوشته شده و در بخش پنجم به خواص و درمان با گیاهان دارویی و غذاها پرداخته است. لذا می توان با توجه به این احادیث؛ موضوع تحقیق را انتخاب نمود.)

در روایات نقل شده است که امام رضا علیه السلام فرمودند:

«هر کس بخواهد فراموشی اش کم شود و دارای حافظه‌ای قوی شود، هر روز، سه قطعه زنجبیل به عسل درآمیخته بخورد و در هر روز، با غذای خویش، چیزی که با خردل تهیه شده نیز میل کند»
بر اساس حدیث فوق می‌توان طرح‌هایی به این صورت تعریف کرد مانند:

۱. بررسی ترکیبات شیمیایی مخلوط زنجبیل با عسل همراه خردل در افزایش حافظه
۲. کارآزمایی بالینی فرآورده تهیه شده از زنجبیل و عسل بر اساس احادیث طبی بر سیر بالینی بیماران مبتلا به آلزایمر
۳. اثر محافظتی زنجبیل در درمان بیماری آلزایمر

البته در این موضوع تحقیقاتی انجام شده و مقالاتی نوشته شده است مانند:

Protective Effect of Ginger (*Zingiber officinale*) on Alzheimer's disease Induced in Rats²

که در نشریه Journal of Neuroinfectious Diseases آمده است. همچنین مقاله ای با عنوان:

Ginger Extract Inhibits β -Amyloid Peptide-Induced Cytokine and Chemokine Expression in Cultured THP-1 Monocytes

که در مجله The Journal of Alternative and Complementary Medicine انتشار یافته است.

² <http://omicsonline.com/open-access/protective-effect-of-ginger-zingiber-officinale-on-alzheimers-disease-induced-in-rats-2314-7326.1000159.pdf>

مثال ۲

از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل شده است که فرموده اند: کاهو بخور، که خواب آور است و غذا را هضم می کند و از امام صادق علیه السلام نیز روایت شده است: بر شما باد کاهو؛ چرا که خون را تصفیه می کند.^۲

با توجه به احادیث فوق می توان؛ طرح هایی با عناوین ذیل پیشنهاد داد:

۱. بررسی تاثیر استفاده از کاهو بر کاهش کم خوابی در میان افراد دارای اختلال کم خوابی
۲. بررسی تاثیر و نقش مصرف کاهو بر کاهش ساعات هضم غذا در .....
۳. بررسی تاثیر عصاره هیدروالکلی کاهو بر کاهش ساعات هضم غذا در .....
۴. بررسی ترکیبات شیمیایی و خواص خواب آوری اسانس کاهو
۵. بررسی تاثیر عصاره هیدروالکلی کاهو بر میزان خواب .....

مثال ۳

قرآن در مورد عسل می فرماید: فیه شفاء للناس^۳ طبق این آیه شریفه، درمان های زیادی (و نه همه درمانها) در عسل قرار داده شده است. تاکنون پژوهشهایی در این زمینه انجام شده از جمله:

۱. بررسی تاثیر آزمایشگاهی عسل بر کاندیدا آلبیکانس و لاکتو باسیلوس^۵
۲. بررسی میزان اثر بخشی مصرف موضعی عسل در ترمیم زخم پوست با ضخامت کامل در موش صحرائی نر^۶
۳. گزارش یک مورد درمان زخم پای دیابتی با تجویز موضعی عسل و روغن زیتون^۷
۴. مقایسه دو محلول بی کربنات سدیم و عسل در پیشگیری از ضایعات دهانی بیماران بستری در بخش های مراقبت ویژه^۸
۵. مقایسه ی اثر تزریق داخل ضایعه ی گلوکانتیم همراه با تجویز موضعی عصاره ی سیاهدانه در پایه ی عسل با تزریق داخل ضایعه ی گلوکانتیم به همراه تجویز موضعی عسل در درمان لیشمانیازیس پوستی

حاد^۹

۳ این احادیث در بخش پنجم کتاب دانشنامه احادیث پزشکی (درمان با غذاها و گیاهان دارویی با موضوع کاهو) نوشته شده است

۴. قرآن کریم، آیات ۶۸ و ۶۹ سوره نحل

۵. مجله دانشگاه علوم پزشکی شهر کرد/ویژه نامه طب تکمیلی/ زمستان ۸۸. شایسته بنائیان بروجنی، مریم راستی بروجنی، دکتر حسن مقیم، مجید ولیدی، غلامرضا

مبینی، افسانه کاظمیان (<http://www.medlib.ir/Article/Article.aspx?ari=34835>)

۶. مجله پزشکی کوثر، تاریخ انتشار: ۱۱/۰۹/۱۳۸۷، (<http://www.medlib.ir/Article/Article.aspx?ari=34835>)

۷. گیاهان دارویی، تاریخ انتشار: ۱۳۸۷/۱۲/۰۱ (<http://www.medlib.ir/Article/Article.aspx?ari=34835>)

۸. مجله پزشکی کوثر تاریخ انتشار: ۱۳۸۲/۰۱/۱۰ (<http://www.medlib.ir/Article/Article.aspx?ari=34835>)

در روایات اسلامی؛ حجامت مایه صحت بدن دانسته شده است.^{۱۰} این روایات، ایده اصلی را برای محقق فراهم می سازد تا اثرات حجامت را بررسی کند. نمونه هایی از پژوهش های انجام شده که مرتبط با روایات مزبور است عبارت است از:

۱. مقایسه خون وریدی و خون حجامت از نظر فاکتورهای بیوشیمیایی
۲. بررسی و مقایسه میزان تأثیر سه روش دارودرمانی، آموزش درمانی و حجامت درمانی در کاهش سطح لیپیدهای خون.^{۱۱}
۳. مقایسه بیوشیمیایی نوبت اول و دوم خون حجامت در مراجعین به بیمارستان لقمان الدوله حکیم^{۱۲}
۴. مقایسه خون وریدی و خون حاصل از حجامت از نظر فاکتورهای بیوشیمیایی و هماتولوژی و پاسخ های ایمنولوژیک^{۱۳}

۹. پوست و زیبایی تاریخ انتشار: ۱۳۸۹/۰۱/۰۱ (<http://www.medlib.ir/Article/Article.aspx?ari=34835>)

۱۰. محمد محمدی ری شهری، دانش نامه احادیث پزشکی، ترجمه: حسین صابری، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، چای یازدهم، ۱۳۸۹، قم، ص ۱۴۳

۱۱. پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته آموزش بهداشت دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم پزشکی

(http://www.hejamat.ir/fa/index.php?option=com_content&task=view&id=71&Itemid=85)

۱۲. پایان نامه دکترای حرفه ای؛ دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، دانشکده پزشکی

(http://www.hejamat.ir/fa/index.php?option=com_content&task=view&id=71&Itemid=85)

۱۳. گروه فیزیولوژی، دانشکده پزشکی، دانشگاه شاهد، تهران. چکیده این مقاله برای آشنایی بیشتر در ذیل می آید:

مقدمه: حجامت یکی از روش های درمانی طب سنتی است که از زمان های گذشته در جوامع مختلف مورد استفاده بوده است. گرچه منابع ما در مورد طب سنتی و مکمل و از جمله در مورد حجامت غنی است اما اطلاعات ما در مورد مکانیسم های دخیل در این زمینه، علی رغم پیشرفت علوم در حیطه های مختلف بسیار کم است. با مشخص شدن توجیه علمی و مکانیسم عمل طب سنتی استفاده از آن راحت تر خواهد بود و می توان با پشتوانه قوی تر، آن را به جامعه پزشکی نوین معرفی کرد. هدف از مطالعه حاضر، مقایسه خون ورید و خون حاصل از حجامت از نظر فاکتورهای بیوشیمیایی، هماتولوژی و پاسخ ایمنولوژیک و ارزیابی اختلاف موجود می باشد.

روش ها: جامعه آماری ۵۶ مرد داوطلب ۲۰-۴۰ ساله بودند که ابتدا از هر فرد ۱۶ میلی لیتر خون ورید برای سنجش فاکتورهای بیوشیمیایی و هماتولوژی و ایمنولوژی گرفته شد. سپس حجامت بر روی فرد انجام شده و همین حجم خون از خون حاصل از حجامت برای سنجش فاکتورهای ذکر شده برداشته شد. فاکتورهای بیوشیمیایی با استفاده از سرم خون داوطلب و به وسیله اتوآنالیزور Selectra، سنجش هماتولوژی با استفاده از سل کانتر KX-21 و سنجش سدیمانتاسیون با روش دستی و سترگرین انجام گردید. سایتوکاین ها با استفاده از کیت الایزا R&D سنجش شد.

یافته ها: آزمون های آماری تفاوت معنی داری را در بسیاری از فاکتورهای بیوشیمیایی و هماتولوژی و ایمنولوژی بین خون ورید و خون حاصل از حجامت نشان دادند.

نتیجه گیری: با توجه به نتایج حاصل، میتوان نتیجه گیری کرد که ترکیب خون وریدی و خون حجامت یکسان نبوده، با هم تفاوت دارند. علاوه بر این، علیرغم اینکه تعداد لنفوسیت ها در خون حجامت بیشتر از خون وریدی بوده است، توان پاسخ دهی آن در برابر مایتوزن، از خون وریدی همزمان کمتر است. و لذا خون حجامت توان پاسخ دهی ایمنولوژیک کمتری نسبت به خون ورید دارد.

درمورد سایر موضوعاتی که در روایات ذکر شده است نیز همین گونه می توان تحقیق کرد . عناوین ذیل با توجه به روایات تعریف شده است:^{۱۴}

۱. بررسی تاثیر افشره عناب بر کاهش تب در میان کودکان ....
۲. بررسی ترکیبات شیمیایی و خواص ضد تبی گیاه عناب ...
۳. بررسی تاثیر عصاره هیدروالکلی عناب بر کاهش تب .....
۴. بررسی تاثیر استفاده از کاهو بر کاهش کم خوابی در میان افراد دارای اختلال کم خوابی
۵. بررسی تاثیر و نقش مصرف کاهو بر کاهش ساعات هضم غذا در میان.....
۶. بررسی تاثیر عصاره هیدروالکلی کاهو بر کاهش ساعات هضم غذا در میان .....
۷. بررسی ترکیبات شیمیایی و خواص خواب آوری اسانس کاهو
۸. بررسی تاثیر عصاره هیدروالکلی کاهو بر میزان خواب .....
۹. بررسی تاثیر استفاده از سنجد بر کاهش تب .....
۱۰. بررسی ترکیبات شیمیایی و خواص ضد تبی سنجد
۱۱. بررسی تاثیر عصاره هیدروالکلی سنجد بر کاهش تب .....
۱۲. بررسی تاثیر استفاده از انجیر بر کاهش مشکلات بواسیر در بیماران .....
۱۳. بررسی تاثیر استفاده از مویز بر افزایش حافظه دانشجویان با استفاده از آزمونهای سنجش حافظه
۱۴. بررسی تاثیر استفاده از عصاره هیدروالکلی مویز بر افزایش حافظه و یادگیری موش صحرائی
۱۵. بررسی تاثیر استفاده از به بر شادابی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی سبزوار
۱۶. بررسی تاثیر عصاره هیدروالکلی به از نظر دارا بودن ترکیبات ضد افسردگی و شادی آور
۱۷. بررسی ترکیبات شیمیایی و خواص به از نظر دارا بودن ترکیبات ضد افسردگی و شادی آور
۱۸. بررسی ترکیبات شیمیایی و خواص انگور سیاه از نظر دارا بودن ترکیبات ضد افسردگی و شادی آور
۱۹. بررسی ترکیبات شیمیایی و خواص ضد تبی گیاه سنجد

---

^{۱۴} این عناوین توسط سرکار خانم فیض آبادی استخراج شده است که با جستجوهای ایشان هنوز تحقیق نشده است. (مهرماه ۹۳)

شیوه دوم : مقایسه داده های علوم تجربی و گزاره های اسلامی (فعلا در اولویت طرح های مرکز نیست)

محقق ، در این نوع پژوهش باید در هر دو رشته توانایی داشته باشد تا بتواند بین مطالب علوم تجربی و متونی که در منابع اسلامی آمده است ، مقایسه انجام دهد. در صورت عدم توانایی و تسلط علمی محقق در یکی از دو حوزه ، یکی از دو روش ذیل قابل انجام است :

۱. گذراندن یک دوره فشرده آشنایی با منابع اسلامی ، به گونه ای که محقق به تنهایی بتواند به منابع اسلامی مراجعه نماید.

۲. انجام تحقیق به صورت گروهی از کارشناسان هر دو رشته

اگر محقق می خواهد به تنهایی در منابع اسلامی به تحقیق بپردازد لازم است از اصول پژوهش در آیات و روایات آگاه باشد و بر اساس آن تحقیق خود را انجام دهد. بنابراین پژوهش های این عرصه در یکی از دو منبع ذیل قابل انجام است:

۱. پژوهش در قرآن (مثال: بررسی مراحل رشد جنین در آیات قرآن و علم جنین شناسی)

۲. پژوهش در روایات (مثال: بررسی تغذیه جنین در روایات و جنین شناسی)

پژوهش در قرآن

برای تحقیق یک موضوع در آیات قرآنی باید دقت فراوان کرده و از قواعد تفسیر، پیروی نمود که اهم آنها عبارتند از: توجه به مفاهیم کلمات در زمان نزول ، در نظر گرفتن قواعد ادبیات عرب ، در نظر گرفتن قرائن (قرائن در مشترک لفظی و معنوی، ایجاز، اضممار، مجاز لغوی و عقلی، کنایه ،سیاق،فضای نزول، ویژگی های متکلم و ...) تتبع تمامی آیات مرتبط با یک موضوع و بررسی روایات تفسیری

آسیب شناسی این شیوه

باید توجه داشت که در این شیوه ، احتمال تفسیر به رای و مقایسه دستاوردهای غیر متقن علوم تجربی با آیات قرآن وجود دارد. همان طور که در مبانی تفسیر گذشت ، مفسر باید از قواعد تفسیری پیروی کرده و از تطبیق بی ضابطه آیات قرآن بر یافته های علمی خود بپرهیزد تا مطالب غیر متقن علوم با تفسیر همراه با تکلف آیات تطبیق نشود.

پژوهش در روایات

تفاوت چندانی بین روش پژوهش در قرآن و روایات وجود ندارد . تنها نکته ای که بسیار مهم است بحث سند روایات و استناد آنهاست. چرا که در قرآن شناخت سندی لازم نیست. بنابراین برخلاف شیوه اول که سند روایت، تاثیر چندانی در پژوهش نداشت ، در این شیوه ، انتخاب روایات صحیح و معتبر حائز اهمیت است. زیرا محقق می خواهد مفاد آنها را با علم تجربی مقایسه نماید. به عنوان نمونه در روایتی از امام باقر علیه السلام نقل شده است: ... و صرة الصبی فیها مجمع العروق و عروق المرأة کلها منها یدخل طعامه و شرابه من تلک العروق... ؛ (ناف بچه در رحم، محل تجمع رگ های جنین و مادر است و غذا و نوشیدنی ها از این رگ ها وارد می شود) محقق می تواند با عنوان بررسی تغذیه جنین در روایات و جنین شناسی تحقیق خود را انجام دهد و همان گونه که گفته شد باید قبل از آن از اعتبار روایت اطمینان حاصل نماید.